

Menno Hurenkamp en Evelien Tonkens

EN NOU MAG IK EVEN!

Burgerschap – wat is het en wat kun je ermee?

Boom – Amsterdam

© 2021 Menno Hurenkamp, Evelien Tonkens en Boom uitgevers
Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Omslagontwerp: Pankra

Vormgeving binnenwerk: Marry van Baar

ISBN 9789024442102

NUR 680

www.boomgeschiedenis.nl

www.boomuitgeversamsterdam.nl

Inhoud

Deel 1

Burgerschap: waarom en hoe? 7

- 1 Waaron burgerschap? 9
- 2 Burgerschap als bevrijding 29
- 3 Vrijheid van spreken – de democratische rechtsstaat 47
- 4 Mee kunnen doen – de verzorgingsstaat 65

Deel 2

Burgerschap in de praktijk 77

- 5 Geen enkele partij past precies bij mij 79
- 6 Waaron zou ik naar jou luisteren? 93
- 7 Gelijke kansen, ongelijke uitkomsten? 107
- 8 Iedereen zijn eigen waarheid? 119
- 9 Wie laten we binnen? 135
- 10 Is het kolonialisme te lang geleden? 149
- 11 Is klimaatopwarming te ver in de toekomst? 161

DEEL 1

BURGERSCHAP:

WAAROM

EN HOE?

1

Waarom burgerschap?

EN NOU MAG IK EVEN!

.....

Emma zit op het puntje van haar stoel. De discussie in de klas gaat over nepnieuws. 'Iedereen mag toch zelf weten wat hij zegt? Anderen mogen je nooit hun waarheid opleggen! Als ik zeg dat de aarde plat is kun je mij niks maken,' roept Jasmijn. Sommigen zijn het met haar eens, anderen niet, iedereen schreeuwt door elkaar heen. Emma wil ook wat zeggen, maar ze komt er niet tussen. Ze begint steeds te praten, maar niemand luistert naar haar. Maar dan roept ze: 'En nou mag ik even!' Het komt er veel harder uit dan ze bedoelde. Ineens is het stil, en iedereen kijkt naar haar. 'En nou mag ik even...,' zegt ze uit verlegenheid nog een keer. 'Niet alles is toch even waar? En onze docent mag ons toch ook geen onzin leren? Dat de aarde plat is is gewoon onzin. Zeg liever iets wat je echt aan het hart gaat.'

We zijn allemaal burgers. We zijn niet allemaal voetballers, rappers of barista's, maar burgers zijn we wel. We zijn daar niet de hele dag mee bezig, waarschijnlijk zelfs niet elke dag. Maar als we samen iets voor elkaar proberen te krijgen, of een meningsverschil hebben, dan zijn we burgers. Dat wil twee dingen zeggen.

Ten eerste zeggen we met burgerschap dat we allemaal *gelijk* zijn. We zijn allemaal gelijkwaardig en gelijk voor de wet: in gelijke gevallen hebben we gelijke rechten. Iedereen in nood heeft bijvoorbeeld recht op hulp van de politie, of je nu minister-president bent, scholier of werkzoekende. De overheid moet ons allemaal gelijk behandelen. En als de overheid dat niet doet, en de politie dus bijvoorbeeld jongeren van kleur vaker op straat controleert dan witte jongeren, is dat reden voor verontwaardiging en aanpassing van het beleid.

Ten tweede zeggen we met burgerschap dat we allemaal *verschillend* zijn: we hebben verschillende overtuigingen, achtergronden en interesses. We willen onze eigen mening kunnen hebben, onze eigen levenshouding, ons eigen geloof, onze eigen kledingstijl. En we verlangen van anderen dat ze onze keuzes respecteren. We willen dat de overheid ons beschermt wanneer iemand ons discrimineert of bedreigt.

Burgerschap gaat dus over hoe we elkaar gelijkwaardig behandelen, zonder geweld. Mensen die we misschien wel raar vinden, maar nooit ondergeschikt: burgers zijn geen onderdanen, maar gelijkwaardigen. Misschien erger je je dood aan wat je buurvrouw zegt over het klimaat, of vind je het verschrikkelijk wat je klasgenoot op Insta zet over zijn geloof. Maar het zijn je familieleden niet, en ook niet je vrienden. Het zijn medeburgers en je hoeft niet van ze te

houden. Het enige wat je moet doen, is het vreedzaam met hen uithouden.

Zo'n gesprek met andersdenkenden is als lopen op een evenwichtsbalk: je kunt alleen in evenwicht blijven door het midden te zoeken tussen begrip en kritiek, met als risico dat je te begripsvol of te kritisch bent. Als je die risico's niet neemt, val je er sowieso af. Wanneer iemand een woord gebruikt waar jij bezwaar tegen hebt, mag je daar best wat van zeggen. Maar dan moet je natuurlijk wel luisteren wanneer die ander iets terugzegt.

SPOTPRENT

De Franse leraar Samuel Paty werd in 2020 in Parijs vermoord nadat hij in de klas cartoons had besproken over de islamitische profeet Mohammed. Een vader van een leerling had zich daar zo over opgewonden dat hij een haatcampagne op internet startte. Een achttienjarige jongen die niks met de school te maken had, onthoofdde Paty vervolgens, en werd daarna door de politie doodgeschoten.

Spot hoort bij de omgangsvormen in een democratie, daar kun je geen onderwerpen van uitsluiten. Spot vereist wel dat je verantwoordelijkheid neemt voor wat je zegt en doet. Als anderen er moeite mee hebben dat je de draak steekt met dierbare symbolen, betekent burgerschap ook dat je de tijd neemt om naar hun bezwaren te luisteren. Paty had dat ook gedaan: hij had de leerlingen eerst gewaarschuwd, en ook gezegd dat wie de cartoons niet wilde zien, niet hoefde te kijken.

Bij voorbaat zeggen dat iedereen tegen een stootje moet kunnen, is niet erg verdraagzaam. En weinig is minder democratisch dan spot zonder zelfspot, dus dat je wel anderen belachelijk maakt, maar je eigen rareiteiten niet ziet. Afwijkende meningen serieus nemen hoeft niet te betekenen dat je ermee instemt.

Burgerschap combineert verschil en gelijkheid tussen burgers. Het regelt gelijke rechten en het recht op verschillen. Op die combinatie van gelijkheid en verschil kun je een hele samenleving bouwen. Zo'n samenleving is geen familie, en het is ook geen sportteam. Dat hoor je politici wel eens suggereren, dat 'alle neuzen dezelfde kant op moeten wijzen', of dat 'we samen in de wedstrijd zitten'. Maar een samenleving is geen huis waar iedereen zich op alle plekken thuis moet voelen. De samenleving is ook geen voetbalelftal waarin iedereen naar het hetzelfde doel rent. Het is letterlijk een *samen-leving*, niet minder, maar zeker ook niet meer dan dat. Zelf leven, mét anderen. Dit boek reikt je daarvoor de fundamenteen aan. Kies zelf in welke vorm je die fundamenteen legt wanneer je zegt: 'En nou mag ik even!'

Rolwisseling

Rechten, zoals het recht op gelijkheid of het recht op verschil, kunnen alleen bestaan wanneer je ook plichten hebt. 'Rechten en plichten', is dat geen cliché? Hoe vaak hoor je politici niet zeggen dat burgers te veel rechten eisen, en dat het in de samenleving nu eindelijk eens meer over plichten

moet gaan? Over de militaire dienstplicht, ‘sociale dienstplicht’, verplicht vrijwilligerswerk of de plicht om elke week op school het Wilhelmus te zingen. Waarom hoor je nooit eens iemand over de plicht om twee uur per dag muziek te maken of te sporten? Dat zijn toch ook zinvolle activiteiten?

Maar de grondgedachte dat bij rechten ook plichten horen, is logisch. Tegenover het recht op bezit staat bijvoorbeeld de plicht om het bezit van anderen te respecteren. Jij mag spullen hebben, maar dan moet je ook van de spullen van anderen afblijven. Op stelen en inbreken staat daarom straf. Tegenover het recht op vrije meningsuiting staat de plicht om de meningen van anderen te tolereren en er interesse voor te tonen, hoe vervelend of dom je die mening ook vindt. Jij mag zeggen wat je denkt, maar dan mogen anderen dat ook. ‘Dat mag je niet zeggen,’ hoort een burger niet te zeggen.

Burgerschap geeft dus ook altijd verantwoordelijkheid: we zijn allemaal medeverantwoordelijk voor de gemeenschap die ons rechten geeft. Lidmaatschap van gemeenschappen is het derde kenmerk van burgerschap. Rechten en plichten heb je altijd in relatie tot een gemeenschap, of dat nu Nederland is of je school of je elftal. Burgerschap geeft ons een plek in een groter geheel – in de wijk, de stad of het land waar je woont, in Europa, in de wereld. Burger kun je alleen zijn in relatie tot een gemeenschap die jou rechten en plichten geeft.

Meestal is die gemeenschap de nationale staat, met je paspoort of je identiteitskaart als bewijs van lidmaatschap. Dat paspoort laat zien dat je hier hoort. Binnen de landsgrenzen hebben burgers dus een speciale status, want het is altijd ook j^{óú}w land, en het moet jou een dak boven je

hoofd bieden, ook als je niet kunt werken of voor jezelf kunt zorgen. En je mag altijd je stem laten horen over wat je bevalt of niet bevalt. Bij verkiezingen, bij een protest, of gewoon tegen vrienden. In alle vrijheid. Je stem verheffen geeft wel verantwoordelijkheid voor effecten ervan: je kunt er anderen mee kwetsen of misleiden.

STATELOOS

.....

Burger zijn is bijzonder. Niemand mag die status van jou afpakken. Wat je ook zegt of doet, je blijft altijd een burger met rechten en plichten. Alleen heel soms kun je je burgerschap verliezen, wanneer je in een oorlog de kant van de tegenstander kiest. Dan ben je niet meer loyaal. Het overkwam mensen die zich de afgelopen jaren aansloten bij Islamitische Staat (IS). Nederland ziet IS als een terroristische organisatie. Wie oorlog voert tegen zijn eigen staat, kan niet tegelijkertijd burger van die staat zijn. Maar je raakt je paspoort dan alleen kwijt wanneer dat jou als mens niet in gevaar brengt, dat wil zeggen wanneer je ook nog een paspoort van een ander land hebt. Jouw gemeenschap mag je nooit stateloos maken.

Er zijn ook allerlei andere gemeenschappen waarin je als burger kunt functioneren, bijvoorbeeld in je buurt, waar je je burens tegenkomt. Je groet ze misschien wel of misschien niet, maar je zorgt in elk geval dat je op straat niet tegen ze op botst, dat je rekening met ze houdt. Ook je sportclub of kerk is een gemeenschap. Daar ken je de men-

sen misschien wel goed, al zie je ze maar één keer in de week. En ook op sociale media onderhoud je allerlei gemeenschappen, virtuele netwerken met goede vrienden, vage kennissen en totale onbekenden. Wanneer je daar in discussie gaat over muziek, of over het verschil tussen mannen of vrouwen of over vegetarisch eten, dan stel je je ook even als burger op.

Burgerschap is daarmee een *rol* die je speelt. We zijn ook leerling, leraar, werknemer, collega of werkgever, maar vooral tijdens schooltijd of tijdens werktijd. Als je in de les zit, ben je leerling. Als je bezig bent met geld verdienen, ben je werknemer, of ondernemer. We zijn ook vriendin of vriend, maar vaak vooral buiten werk en school om. Dan luister je naar elkaars verhalen, of ga je samen op stap. Tussen de bedrijven door zijn we vaak ook nog gezinslid, familielid, neef, nicht, zus, broer en ouder. Dan eet je samen, vier je samen feest of ga je samen op vakantie.

In al die rollen staat niet vast of je gelijk bent aan de anderen, en of je aanspraak kunt maken op het recht om anders te denken. Een leraar kan zeggen dat je je mond moet houden. Soms vindt de oudste in het gezin dat hij altijd iets meer recht van spreken heeft. Een manager op het werk vindt misschien dat je harder moet werken, ook als je het daar niet mee eens bent. En bloedbanden zeggen niks over het respect dat je voor elkaar hebt, zoals een broer die vindt dat hij de baas is over zijn zus. Alleen in je rol van burger ben je altijd volkomen gelijk aan alle anderen.

EINDBAAS

.....

In een tv-discussie tijdens de verkiezingscampagne van 2021 noemde de toenmalige minister-president Mark Rutte zichzelf de ‘eindbaas’ van de politiek. De minister-president gebruikte heel slim een term uit de wereld van de computerspelletjes, om een beetje jong te lijken. Want de ‘eindbaas’, dat is het personage dat je moet verslaan om een spelletje te winnen.

Maar Mark Rutte vertelde niet helemaal de waarheid. De minister-president is niet de baas van het land. Hij mag de ministerraad voorzitten – namens ons, de kiezers. Er bestaat nou juist geen eindbaas onder burgers. Er zijn alleen maar burgers die tijdelijk hun stem afgeven aan het parlement, maar ze geven daarmee nooit hun recht op gelijkheid en verschil op.

En de koning dan? Is hij dan niet de ‘eindbaas’? Zeker niet. De koning heeft geen politieke macht meer. Hij heeft vooral nog een rituele functie, als symbool van nationale eenheid.

Wat jij vindt, over het effect van sociale media, over belasting op sigaretten, over discriminatie, over vluchtelingen, over het verschil tussen rijk en arm, over de verkoop van cola op school, over de doodstraf, over het houden van dieren in dierentuinen – dat is jouw mening. En die mening verdient respect, ook van mensen die het totaal met je oneens zijn, mits je serieus argumenten naar voren brengt en openstaat voor die van anderen. Dat je interesse opbrengt, hoe vermoeiend en irritant dat soms ook is. Alleen in onze

rol van burger kunnen we tegelijkertijd gelijk en verschillend zijn. Wanneer we gaan stemmen, wanneer we hardop meedenken over de toekomst van onze eigen omgeving, of wanneer we de politiek in gaan.

Burgers zijn we nog niet zo lang. Nog maar ongeveer honderd jaar. Pas rond de achttiende eeuw won de gedachte veld dat alle mensen gelijk waren en daarom allemaal onafhankelijk moesten zijn. Het was alleen nog maar een idee, nog lang niet de praktijk. Maar toch: filosofen raakten er rond de achttiende eeuw steeds meer van overtuigd dat idealen als *gelijkheid* en *vrijheid* veel met elkaar te maken hadden, dat ook gewone mensen rechten zouden moeten hebben. Revolutionairen die zich door deze ideeën lieten inspireren namen koningen en andere absolute heersers onder vuur, vaak letterlijk. Mede onder druk van dit verzet begonnen politici te experimenteren met regeringen door of voor het volk. Gewone mensen konden sindsdien langzaam meer aanspraak maken op hulp van politie en de rechter als iemand hen iets misdaan had. Was je bestolen of had iemand je in elkaar geslagen, dan strafte de rechter zo iemand, ook als diegene maatschappelijk hoger stond dan jij. Gewone mensen kregen pas ruim een eeuw geleden ook stemrecht: in 1917 eerst de mannen, en twee jaar later ook de vrouwen.

Zo ontstond het moderne idee van burgerschap, dat we aan het begin van dit hoofdstuk omschreven en waar ook de rest van dit boek over gaat. Het is geen film met een vastliggend scenario dat naar een duidelijk einde toewerkt, maar een spel waarvan de deelnemers, regels en eindtijden nooit helemaal vastliggen. Het doel ligt wel altijd vast: vreedzaam samenleven, zonder eindbaas. Burgerschap is daarvoor het

stootkussen: een verzameling gebruiken en regels die ons helpen uitdelen én incasseren.

Idealen

Als het tegenwoordig over burgerschap gaat, kun je in die discussies drie verschillende idealen onderscheiden. Als je die idealen herkent, helpt dat je bij het ontwikkelen van je eigen opvattingen.

Allereerst is er vrijheid als ideaal, dat centraal staat in het liberalisme. Liberalen vinden vrijheid het belangrijkste. Ze vinden dat mensen zelf het beste weten wat geluk betekent. Wie werkt en in zijn vrije tijd shopt of rond surft op internet, die houdt de economie draaiend en doet bovendien niemand kwaad – dan ben je volgens liberalen een goede burger. Liberalen vinden het niet nodig dat burgers echt zelf meebesturen. Als mensen liever dansen of al hun tijd besteden aan werken en geld verdienen, vinden ze dat prima. Dat is ook vrijheid, vinden ze.

Hoe hou je in die situatie de verschillen tussen burgers dragelijk? Door eerlijke wetten, zodat iedereen een gelijke kans op vrijheid heeft. De overheid moet zorgen voor wetten die ons allemaal hetzelfde behandelen, zodat alle mensen op hun eigen manier iets moois van hun leven kunnen maken. Volgens de liberalen heb je daar recht op. De belangrijkste plichten die je als burger hebt, zijn je aan de wet houden en anderen geen schade berokkenen.

In de Nederlandse politiek zijn er conservatieve en progressieve liberalen. Conservatieve liberalen benadrukken *economische* vrijheid. Wie hard werkt, mag niet te veel hindernissen tegenkomen op zoek naar rijkdom. Conserva-